

"Vigies de la comunitat". Apunts sobre el Voluntariat social

1. He pres aquest títol "vigies de la comunitat" d'un dels textos que podreu trobar a continuació, un dels molts textos que conformen el Recull per somniar, aquest llibre originalíssim i preciós que teniu a les mans. "Vigies de la comunitat": una imatge magnífica per resumir el treball i l'esperit d'aquells que es dediquen al Voluntariat social. La insolidaritat és, en realitat, una forma de ceguera: la de qui no vol veure el patiment aliè, la feblesa aliena, les mancances i les necessitats alienes. Els voluntaris són aquells que estan curats d'aquesta ceguera. Els "vigies" són aquells que hi veuen: veuen allò que la societat, en general, es resisteix a veure. Li retornen a la societat una imatge completa -i no parcial, arrodonida o edulcorada- d'ella mateixa. Els voluntaris són, per tant, "vigies de la comunitat" en el doble sentit de l'expressió: són els ulls que a la comunitat li manquen; i són els que miren i vigilen la comunitat, i descobreixen en ella aquells més petits, aquells que per la seva debilitat poden ser ignorats pels ulls de la majoria.

El vigia, per poder mirar més lluny que la majoria, s'ha d'enfilat només amb l'ajut dels seus braços fins al capdamunt de l'arbre de la nau. El vigia, per tant, té la musculatura forta. Els voluntaris són també vigies en aquest altre sentit: són un exemple de força. Perquè cal força -força moral- per no apartar la mirada d'aquells que la societat -de la que som co-responsables- ha convertit en víctimes, o d'aquells que posen de manifest la precarietat de la naturalesa humana. La insolidaritat, de fet, no és res més que una feblesa: la feblesa del qui no és capaç de respondre a la feblesa del qui té davant.

Moltes vegades s'ha explicat el sentit de la paraula "responsabilitat". El responsable és "aquell que respon". Que respon a què, ens preguntarem legítimament. Aquesta és la qüestió: la víctima de la injustícia social que tenim a davant, el feble que no és capaç de sobreviure en una societat que en molts sentits està pensada només pels forts i que es converteix en un perdedor, un i altre, quan sen's presenten davant dels nostres ulls haurien de ser per a nosaltres com una pregunta. Un reclam. I és aquesta pregunta a la que hauríem de respondre. Però sovint som cecs: no veiem aquells que apareixen davant nostre com una pregunta. Sovint som sords: no sentim la pregunta. Els voluntaris intenten no deixar-se atrapar per la ceguesa ni per la sordesa.

2. En aquesta pregunta en què es converteixen els febles o les víctimes per a nosaltres, ens juguem la nostra pròpia humanitat. Si som sords o cecs, no som éssers complets. "Si das eres un ser; si no das no eres un ser" diu una de les frases que podeu llegir en aquest capítol maravellos que teniu a peu de pàgina. "L'únic que m'omple és esperar sense donar res a canvi" diu una altra d'aquestes frases. La solidaritat amb els febles i els perdedors posen en joc la nostra capacitat per a la incondicionalitat.

D'aquesta capacitat depèn la nostra humanitat i la nostra felicitat. Per què? Els febles, en principi, no ens tornen res a canvi. Tanmateix, hi ha una misteriosa paradoxa que, diria jo, descriu millor que cap altra cosa la naturalesa humana. I aquesta paradoxa diu així: en la capacitat per donar a canvi de res, ens juguem el dret -o la possibilitat- de ser feliços. Per tant, els febles no ens tornen res a canvi; però, misteriosament, paradoxalment, precisament per això són els únics que ens poden retornar el dret i, per tant, la possibilitat de ser feliços. D'això parla també una altra frase de les que trobareu al llibre: "La felicitat és l'única cosa en

4

El pessimista es queixa del vent, l'optimista espera que canviï, el realista ajusta les veles.
William George Ward

aquest món que quan es divideix es multiplica" (G.B.Shaw).

El donar a canvi de res salva, doncs, la nostra humanitat. "Com més es dona, més es rep", diu una altra de les frases. La filosofia del segle XX ha insistit molt en la idea que l'home, com deia Nietzsche, és un ésser fet per a sobrepassar-se. O, dit d'una altra manera, que l'home és un ésser que es caracteritza justament pel fet que pot anar més enllà de sí mateix. La solidaritat és aquest gest que ens sobrepassa, aquest gest en el qual anem més enllà de nosaltres mateixos. En la solidaritat, doncs, salvem la nostra humanitat.

Tanmateix, la solidaritat, per tal de ser realment incondicional, ha de ser un acte d'amistat, un acte de fraternitat. Aquesta idea es repeteix al llarg de les pàgines del Recull per somniar: el Voluntariat no pretén oferir una ajuda, no pretén assistir, no pot crear una relació de dependència ni jeràrquica. El Voluntariat, per tal de ser realment humanitzador, és a dir, realment alliberador, ha de crear una relació horitzontal. Aquesta horitzontalitat és l'amistat: "L'amistat és el tresor més gran que els deus van posar sobre la terra" com diu la frase de Plató que es recull també a peu de pàgina.

Ara bé, com crear una relació horitzontal entre un fort i un feble, entre un perdedor i un que no ho és, entre un exclòs i un inclòs? La víctima, indubtablement, és una pregunta per a cadascun de nosaltres. Ara bé: com respondre-li amb amistat i no amb superioritat? Aquest és justament el misteri de la incondicionalitat, que la fraternitat hauria de fer possible; aquest, doncs, és el repte.

3. Els febles, les víctimes, ens molesten a la mirada perquè, d'alguna manera, són una imatge disminuïda de nosaltres mateixos. Ens recorden la nostra pròpia precarietat. Cal força moral, com dèiem al principi, per reconèixer la debilitat aliena, perquè cal força moral per reconèixer la pròpia precarietat.

Normalment, fugim de la nostra precarietat anant darrera de falses solideses, de falses consistències, de falsos absoluts -el poder, la riquesa, la tècnica, el plaer-. Aquests "petits déus" no són perillosos mentre no els convertim en això, en "petits déus", mentre no ens pensem que valen més que cap dels nostres semblants. Tanmateix, tenim por de la nostra precarietat, ens pensem que els "petits déus" ens faran sòlids i consistents, i aleshores els absolutitzem. Els anteposem a qualsevol altra cosa, i aleshores la vida social, la vida en comunitat es converteix en una cursa, i els més febles es converteixen en els perdedors d'aquesta cursa.

Els febles, els perdedors, són les víctimes de la por col·lectiva a la nostra precarietat com a espècie humana. Però, precisament per això, ens recorden la pròpia precarietat de cadascun de nosaltres. Ens recorden que la nostra suposada solidesa, la nostra suposada consistència social és només això: una suposició. Ens recorden, en fi, que darrera de tot plegat hi ha només una mateixa precarietat compartida per tots, ells i nosaltres. Si acceptéssim aquesta precarietat (antropològica) segurament els febles no es convertirien en víctimes (socials). Perquè la precarietat és compartida per tots, forts i febles. És el fet de no reconèixer-la, de no assumir-la el què obre les portes a la desigualtat entre forts i febles, entre

5

L'amor és la preocupació activa per la vida i creixement d'allò que estimem.
Erich Fromm

guanyadors i perdedors. La fraternitat és la capacitat per reconèixer en un altre, més feble o més fort que un mateix, a un igual que comparteix una mateixa precarietat.

Però, a més, si acceptéssim aquesta precarietat possiblement seríem també més feliços. Ja ho hem dit abans: la incondicionalitat, la solidaritat amb el feble, és l'únic que ens pot retornar el dret (i la possibilitat) de la felicitat. Com s'explica una cosa així? La fraternitat -o el que és el mateix, la solidaritat amb el feble-, si és efectivament incondicional, és la prova que hem reconegut i admès la nostra precarietat. Tanmateix, quan reconeixem la nostra pròpia precarietat, no patim només una experiència de dismunició, sinó també de llibertat. Aquest és el miracle. Les víctimes ens alliberem d'una falsa imatge de consistència, ens deixen en una situació d'inconsistència. Però és situació veritable, i a partir d'aquí es pot ser feliç. No a partir d'una mentida. Aquesta és la paradoxa: només podem ser feliços quan reconeixem la nostra precarietat.

4. La democràcia troba també el seu sentit més profund en aquest "misteri" de la fraternitat. Diguem-ho així: la justícia -la democràcia vol ser la manera d'ordenar una societat d'acord amb la justícia- exigeix el respecte als drets dels altres més encara que la reivindicació dels propis drets. L'esforç en favor dels drets del dèbil: aquest és el sentit més profund de la democràcia. Lluitar pels drets -per la felicitat- d'aquells que tenen menys capacitat per lluitar pels seus propis drets. Quan som capaços d'això, aleshores som, sí, ciutadans. Una altra frase de les que el recull cita, una sentència de Jesús que apareix als Evangelis, explica aquesta mateixa idea: "Qui vulgui ser important, que es posi al servei del seu germà".

Així, el Voluntariat social pot jugar un paper fonamental en la construcció d'una societat democràtica. Tanmateix, només arribarà efectivament a jugar aquest paper si es comprèn a sí mateix com un Voluntariat "per a la transformació social". El Voluntariat, ja ho hem dit, és una oferta gratuïta d'amistat a aquells que estan exclosos -en un sentit o un altre, per un motiu a un altre- de la comunitat o que corren el risc d'estar-ho. Quan un amic té problemes, no vols només consolar-lo sinó, sobre tot, resoldre'ls: resoldre els problemes i les causes que els ocasionen. És una reacció espontània.

L'exclusió social, ja ho sabem, respon a causes de dos tipus: personals i socials. En el primer cas, es tracta de feblesa en l'estructura psíquica de la persona, de crisi de valors individual, de manca d'autoestima, d'esfondrament de les pròpies conviccions... Depenen sobretot de la pròpia persona. En el segon cas, ens trobem estructura del mercat laboral, debilitat dels serveis públics com l'educació, insuficiència de les prestacions socials, problemes als barris, tendència de la pobresa a autorreproduir-se... Aquestes causes socials també poden ser llegides en clau personal: fracàs en el mercat laboral, manca de qualificació, manca d'una xarxa de relacions socials (d'un capital social) que faci de coixí en les situacions de risc... Tanmateix, són causes socials en el sentit que no depenen prioritàriament de les eleccions, els encerts o els fracassos, de la pròpia persona.

6

Presta atención a ti mismo y allí donde te encuentres, renuncia a tí mismo.
Eckhart

Unes i altres -les causes socials i les personals- es retroalimenten. Tanmateix, podríem dir que les causes personals vénen a ser un factor d'exclusió secundari: quan les causes socials actuen negativament sobre la persona de manera prèvia, aleshores les causes personals es convertien en un factor clau per a l'exclusió. En canvi, quan les causes socials actuen favorablement, les causes personals queden fàcilment neutralitzades. Podem dir, així, que les causes socials actuen com a causes estructurals de l'exclusió.

Si el voluntari fa una oferta d'amistat, aquesta oferta sempre hauria d'incloure la voluntat de resoldre les causes de l'exclusió. Lògicament, el primer pas d'aquesta voluntat és intentar descobrir, en la mesura de les possibilitats de cadascú, les causes d'aquesta exclusió. I tot seguit denunciar-les. I en darrer lloc, treballar, lluitar perquè desapareguin. No pot haver-hi Voluntariat sense algun grau de denúncia. La missió del Voluntariat, doncs, és doble: és alhora una oferta concreta de solidaritat a persones concretes, i la denúncia de situacions amb la voluntat d'eradicar les causes estructurals que hi ha darrera. Cal saber mantenir la tensió entre aquestes dues missions.

En aquest Recull per somniar també trobareu reproduïda aquesta idea: el Voluntariat no ha de servir per mantenir el sistema social, sinó que ha de servir per transformar-lo. I quan diem "transformar-lo" ens referim a modificar totes aquelles estructures socials que són causes potencials o efectives d'exclusió. El Voluntariat no ha de servir per pal·liar la marginació, sinó per eliminar-la. Si només la pal·lia, en realitat, el què fa sense adonar-se'n, potser, és consolidar-la o contribuir a perpetuar-la.

5. Tanmateix, per tal de garantir el seu potencial transformador és imprescindible que el Voluntariat es basi, encara, en un altre principi, a més dels molts que ja hem anat desgranant al llarg d'aquestes pàgines. Es tracta de la independència. El tercer sector -el sector del Voluntariat ha de ser independent del primer sector (l'Estat democràtic) i del segon (el mercat). Amb aquest segon sector comparteix el fet de ser un sector privat, però li'n separa la seva finalitat: el mercat busca el lucre, l'interès privat, mentre que el tercer sector busca, per bé que privadament, l'interès públic. Amb el primer sector comparteix finalitat: l'interès públic, però li'n separa el fet que aquell ho busca de manera necessària i pública, mentre que el tercer sector, en tant que sector voluntari, ho busca gratuïtament i privada.

El Voluntariat ha de garantir la independència de tots dos sectors. Amb el sector privat, en la mesura que els interessos respectius són en part contraposats, pot entrar-hi directament en confrontació. No pot ser la seva cobertura, la seva justificació, sinó que ha de mantenir la seva capacitat per enfrontar-s'hi quan calgui. Tanmateix, també amb el sector públic (amb l'Administració, amb l'Estat) la relació pot pervertir-se. I això justament perquè comparteixen, en bona mesura, una mateixa finalitat -el bé col·lectiu-. La col·laboració entre el tercer sector i l'Estat no pot ser una via de l'Estat per descarregar-se de les seves responsabilitats, una manera de treure's feina i problemes de sobre.

El tercer sector ha de mantenir la independència respecte de l'Estat precisament per garantir la capacitat de denunciar allò que el propi Estat democràtic fa malament o deixa de fer, per empènyer-lo en una determinada direcció, per trencar la ceguesa de les majories integrades cap a les minories marginades, per crear consciència crítica. El tercer sector no pot ser un instrument de l'Estat del benestar, al servei de l'Administració pública, sinó en tot cas interlocutor crític que mantingui el pols moral d'aquest Estat. És només així que el Voluntariat pot ser "vigia de la comunitat".

7

Per tot el que ha estat, gràcies. Per tot el que serà, sí.
Dag Hammarskjöld

6. La fraternitat, la lluita en favor dels drets del dèbil vol dir, doncs, apostar en favor del canvi social. Però, canvi... en quina direcció? En la direcció cap a un món més just, cap a unes estructures socials més aptes per als dèbils, cap a una societat en la qual les regles del joc no rein perdedors i guanyadors. El Voluntariat -i l'aposta en favor de la justícia social que en ell s'amaga- és, en certa manera, un acte d'anticipació. Si en els actes de solidaritat i d'incondicionalitat en què es concreta l'acció del voluntari s'està apostant, directa o indirectament, per la transformació de les estructures socials que generen injustícies, el voluntariat aleshores és una manera d'anticipar un món millor, organitzat en base a unes estructures més justes, més ordenades.

El Voluntariat, en la mesura en què és un "voluntariat transformador" ens avisa, doncs, de què "un altre món és possible", tal i com diu el lema que ens ha vingut recentment de l'altre cantó de l'Atlàntic, amb la voluntat de recuperar la confiança en la història que el món havia perdut d'uns anys ençà. Escoltem algunes frases més de les del recull: "El món està en mans d'aquelles persones que tenen el coratge de somniar i córrer el risc de viure els seus somnis". "No tenemos en nuestras manos la solución de los problemas del mundo, pero ante los problemas del mundo tenemos nuestras manos". "Un somni és una quimera, una il·lusió. Però quan aquest somni és compartit, ja comença a fer-se realitat" (proverbi africà).

En aquest sentit, podem dir que el Voluntariat social té el valor del testimoni. Però no del testimoni "testimonial" -valgui la redundància-, en el pitjor sentit de la paraula. Sinó testimoni en el sentit que "anticipa": anticipa un món més just i un grau més alt d'humanitat. En aquest sentit, aquest recull inclassificable que teniu a les mans, a més de fer-nos somniar, ens interpel·la profundament perquè és, abans que res, una cascada de testimonis. En ell no hi trobareu tant una anàlisi del Voluntariat, sinó un col·lage fet de trossos de vida, una successió de flashos que són experiències de solidaritat que il·luminen per la humanitat que cadascuna d'aquestes experiències amaga. Les reflexions i les anàlisis també hi són, sempre com el resultat d'una experiència prèvia, sempre després i no abans de la realitat viscuda. I és això el que les pot fer lúcides i punyents.

El testimoni anticipa una societat més solidària, en la qual el servei val més que el triomf, en la qual el progrés tècnic va de la mà del progrés moral -del progrés del cor-. Perquè la realitat és que vivim en un món en el qual el progrés tècnic ha acabat per substituir el progrés moral. Una societat que segueix tenint un greu problema ètic: hem sabut com arribar a la lluna, però no hem sabut eliminar la pobresa ni eradicar la fam.

Davant d'això, el voluntari, amb la seva acció solidària i gratuïta, dóna un testimoni. I aquest testimoni és un vot de confiança en favor del bé i de la justícia. "L'home mai no sap de què és capaç fins que ho intenta" (Dickens). "Viu i actua com si del teu esforç depengués allò que esperes" (P. Laín Entralgo). "Només avui no tindrè por de creure en la bondat" (Joan XXIII). "El bien crece con mayor abundancia cuanto más se comunica". Són més frases de les que trobareu a peu de pàgina.

Repetim-ho i acabem: els testimonis de solidaritat -i què és el Voluntariat, a més de ser una tasca eficaç i concreta, sinó això?- ens interpel·len profundament. I ho fan perquè confirmen la sentència de la qual parlàvem al principi: l'home és aquell ésser cridat a ser més que el què és, l'ésser que està fet per sobrepassar-se. I els testimonis, els voluntaris, són precisament aquells que gosen tensar els límits de la humanitat més enllà de sí mateixos. ■

Toni Comín i Oliveres

Filòsof, professor de Ciències Socials a ESADE
i membre del Centre d'Estudis "Cristianisme i Justícia".